

Andrej Ryčkov, *Judo bučinys: valdovo išdavystės samprata Lietuvoje (XIII a. pabaiga – XVI a. vidurys)*, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2018, ss. 280, ISBN 978-609-8183-51-1

Recenzowana monografia Andreja Ryčkova¹ jest opublikowaną w 2018 r. poprawioną wersją jego pracy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem Artūrasa Dubonisa i obronionej w 2016 r. w Instytucie Historii na Uniwersytecie Wileńskim.

Autor w centrum zainteresowań postawił zdefiniowanie oraz funkcjonowanie zjawiska zdrady w okresie krystalizowania się litewskiej państwowości i prawodawstwa. Określił zdradę jako przestępstwo wobec władzy publicznej, którą reprezentował władca, a także działający w jego imieniu przedstawiciele zarządu lokalnego. Co istotne, we wstępie szczegółowo wyjaśnił (a rozszerzył to w rozdziale II pt. „Išdavystės terminija Lietuvoje” – Terminologia zdrady na Litwie), dlaczego zrezygnował z używania obecnego w historiografii pojęcia „obraza majestatu”. Zmiana ta wynika przede wszystkim z szerokiego spektrum przewinień, których ta obraza mogła dotyczyć. Ponadto występowanie określenia *crimen laesae maiestatis* (przetłumaczone na ruski jako *образа, обрaжение маестаты*) sugeruje osadzenie prawa litewskiego w ramach prawa rzymskiego, co w omawianym okresie nie zawsze jest adekwatne, przynajmniej w zakresie prawa karnego.

W celu ukazania ewolucji myśli prawnej oraz stosunku wielkiego księcia i feudałów do przestępstwa zdrady wykorzystano źródła narracyjne, epistolarne oraz normatywne. Przyjęte przez Autora ramy chronologiczne to okres od początku litewskiej państwowości do lat 40. XVI w., uzasadniony ogólnopaństwową kodyfikacją prawa. Granice te są jak najbardziej zasadne, a szerokie tło pozwoliło na przeanalizowanie różnych zachowań wpływających na przededefiniowanie pojęcia „zdrady” i uznanie jej za ciężkie przestępstwo.

Monografia została podzielona na dwie części: „Valdovo išdavystės nusikaltimo sampratos Lietuvoje raida” (Rozwój koncepcji obraza majestatu na Litwie) i „Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata teisinės ir politinės kultūros lauke” (Koncepcja zdrady władcy na tle kultury politycznej i prawnej). Pierwsza składa się z czterech rozdziałów (oraz rekapitulacji wniosków całej części w rozdz. 5), w których Autor skupił się przede wszystkim na zdefiniowaniu tego zjawiska oraz przedstawieniu jego ewolucji. Rozdział pierwszy („Sampratos raidos Vakarų Europoje bruožai” – Rozwój i cechy koncepcji zdrady w Europie Zachodniej) odzwierciedla znaczenie i funkcjonowanie terminów „zdrada” i „obraza majestatu” rozumianych jako przestępstwa w Kościele katolickim, Świętym Cesarstwie Rzymskim, Anglii i Francji. We wspomnianym wyżej rozdziale drugim rozwinięto konteksty pojęcia „zdrady” oraz terminów jej pokrewnych. W rozdziale trzecim („Sampratos formavimosi ištakos” – Geneza pojęcia), podzielonym na cztery podrozdziały („Perbėgėliai, bet ne išdavikai” – Uciekinierzy, ale nie zdrajcy; „Išorinės įtakos” – Wpływy zewnętrzne; „Lietuvos valdovų varžovai ir nedraugai” –

¹ Autor napisał też cztery artykuły dotyczące tematyki zdrady; zob. A. Ryčkov, *Valdovo išdavystės kaip nusikaltimo sampratos ištakos Lietuvoje*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2013, nr 2, s. 49–63; *idem*, *Mirties baumės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV amžiaus pabaigoje – XVI amžiaus viduryje*, w: *Lietuvos statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, red. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 109–120; *idem*, *Mirties baumės vykdymas valdovo išdavikams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1447–1529 m.*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2016, nr 2, s. 5–25; *idem*, *Internal Factors Behind the Emergence of the Law of Treason in the Grand Duchy of Lithuania in the Mid-Fourteenth – to Mid-Fifteenth Centuries*, „Lithuanian Historical Studies” 20, 2016, s. 31–52.

Przeciwnicy i wrogowie władców Litwy; „Išdavystės sampratos kontūrai XV a. pradžioje – XV a. 4-ajame dešimtmetyje” – Zarys koncepcji zdrady od początku XV do lat 40. XV w.), przedstawiono nie tylko słownictwo, którym określano w źródłach zdrajców (łac.: *adversarius, inimicus*, ros.: *недруг, неприятель, враг*, niem.: *fynd, vinde*), ale także zmiany zachodzące w społeczeństwie od czasów wielkiego księcia Witolda. Wówczas demonstrowanie niechęci wobec władcy traktowane było jako wypowiedzenie lojalności. Z czasem m.in. w związku z intensyfikacją ówczesnych konfliktów zdradę zaczęto rozpatrywać w kategorii aktu niewierności uznanego za przestępstwo. Przedstawiono tu także istotną dychotomię dotyczącą przyjmowania w szeregi społeczeństwa ludzi, których uznaje się za uchodźców, a nie zdrajców, jak np. Tatarów. Rozdział czwarty („Teisinis sampratos apibrėžimas” – Prawna definicja pojęcia) podzielony został na dwa podrozdziały („Iki Pirmojo Lietuvos Statuto” – Do I Statutu Litewskiego i „Pirmojo Lietuvos Statuto normų šaltiniai” – Źródła norm I Statutu Litewskiego). W pierwszym Autor przedstawił zmiany zachodzące w litewskim prawodawstwie przed ogłoszeniem I Statutu Litewskiego, skupiając się na przywilejach ziemskich, na tle zmian zachodzących w społeczeństwie Wielkiego Księstwa. Wtedy też zdradę zaczęto definiować jako zamach na życie wielkiego księcia bądź ucieczkę na teren wroga. Autor przypomniał także zjawisko krwawej zemsty, którą poprzedzała zdrada. Do aktów odwetu dochodziło zarówno na Litwie przedchrześcijańskiej (np. po zabójstwie Mendoga), jak i jeszcze za panowania Władysława Jagiełły, m.in. w sytuacji konfliktu między nim a Kiejstutem i Witoldem. Podrozdział drugi, podzielony jeszcze na cztery części, skupia się na źródłach norm w I Statutu Litewskiego. Szczególnie ważna była regulacja pozwalająca na wymierzenie kary jedynie na podstawie wyroku sądu. Taki przepis pojawił się w przywileju Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r. oraz przywileju Kazimierza Jagiellończyka z 1477 r. Ponadto za zdradę uznano ucieczkę na teren wroga oraz fałszowanie dokumentów. Określono także zasady rozporządzania majątkiem zdrajcy przez jego rodzinę oraz formy zabezpieczenia struktur władzy.

Druga część monografii obejmuje dwa rozdziały, które dotyczą zdrady władcy na tle ówczesnej kultury politycznej i prawnej. Rozdział szósty („Valdovo pyktis ir rūstybė” – Złość i gniew władcy) składa się z trzech podrozdziałów. W pierwszym („Pykčio ir rūstybės teisėtumas” – Słuszność złości i gniewu) omówiono zasadność gniewu – zarówno jako emocji, jak i czynności – władcy wobec zdrajcy. Tu Autor posłużył się nie tylko przykładami źródłowymi, ale też wyjaśnił to zjawisko dzięki mechanizmom opisanym przez socjologów i teologów: rozróżnieniu złości i gniewu. Złość traktowana jest jako reakcja emocjonalna, uznawana w średniowieczu za grzech. Gniew zaś jest reakcją kontrolowaną, związaną z zachowaniem i działaniem. Drugi podrozdział („Politinės kontrolės priemonė” – Środki kontroli politycznej) zawiera interesującą analizę oskarżenia o zdradę będącego rodzajem kontroli społecznej. W trzecim podrozdziale („Išdavystės stigma: atmintis ir grįžimo ritualas” – Piętno zdrady: pamięć i rytuał powrotu) przedstawiono proces rehabilitacji osoby oskarżonej o zdradę, kończący się oficjalnym poświadczeniem władcy. Ciekawym zagadnieniem jest także społeczne piętno, które mogło również przechodzić na rodzinę i potomków oskarżonego. Michał Iwanowicz Zasławski-Mścislawski oprócz aktu niewinności otrzymał też poświadczenie, że jego winy nie przejdą na jego rodzinę. Oznaczało to, że rehabilitacja nie zawsze była równoznaczna z niewinnieniem w oczach społeczności. Podobnie jak w przypadku chorążego tatarskiego Achmeta Ułana Wojszutkowicza, który pomimo oczyszczenia musiał przejść kilkuletni okres próbny przed powrotem do pełni łask. Rozdział siódmy („Viešosios mirties baismės” – Publiczne wyroki śmierci) jest podzielony na dwa podrozdziały. We wprowadzeniu Autor przybliży kwestię stosowania kary śmierci za nielojalność. Pierwszy podrozdział („Suėmimas, laisvės suvaržymas ir teismo procesas” – Aresztowanie, pozbawienie wolności i proces) dotyczy całego

postępowania związanego z oskarżeniem o zdradę, aż po wyrok widziany z perspektywy praktyki, czyli z zastosowaniem zasady *neminem captivabimus nisi iure victum*. W podrozdziale drugim („Mirties baasmēs vykdymas” – Wykonanie kary śmierci) pomimo lakoniczności źródeł dotyczących wykonywania kary śmierci za zdradę Autorowi udało się przybliżyć kilka przypadków takiego wyroku, które dodatkowo podsumował w formie tabeli, ukazującej rodzaj zadanej śmierci (ścięcie, utopienie bądź powieszenie). Część drugą również zamyka krótkie podsumowanie wniosków (rozdz. 8).

W społeczeństwie Wielkiego Księstwa Litewskiego tak jak w każdym występowały akty niesubordynacji i zdrady. Postępowanie Witolda i Świdrygiełły miało niemały wpływ na przededefiniowanie pojęcia „zdrady”, ale także przyspieszyło proces penalizacji tego czynu. Działanie dezercerujących feudałów czy grup planujących zamachy na władców było zawsze obecne w świecie polityki. Co znamienne, reakcja władców litewskich u progu państwowości była zgoła odmienna niż władców europejskich na ten występpek. Dlatego też monografia Andreja Ryčkova uzupełnia lukę w badaniach nad odbiorem zdrady w średniowiecznym społeczeństwie litewskim oraz ukazuje ewolucję na szerokim tle kultury politycznej i prawnej. Pozostaje mieć nadzieję, że książka trafi i do polskiego obiegu naukowego. Miejmy nadzieję, że pomocna w tym będzie i ta recenzja.

Joanna Kunigielis
(Warszawa)